

УДК 347.93

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ФАКТІВ МАТЕРІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ В СКЛАДІ ФАКТІВ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Оксана ГРАБОВСЬКА,

кандидат юридичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article examines the legal nature of the facts substantive nature, their value to justify the claims and objections of the parties and other persons involved in the case, the adoption of legal courts and informed decisions. The existing classification of material facts and legal nature and classification of the facts of the cases before the courts and settled in the order of separate proceedings. On the basis of the civil procedure law of Ukraine has that cases are dealt with and resolved by the courts to protect the rights, freedoms and interests of individuals who need special attention from the state, regardless of the legal proceedings, the legislation necessary to secure the right to include in the subject proof and facts and circumstances on which the parties did not refer, but which the court deemed that require installation.

Key words: subject of proof, Facts substantive nature, classification of the facts, ACTION proceedings, separate proceedings.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується юридична природа фактів матеріально-правового характеру, їхнє значення для обґрунтування вимог і заперечень сторонами й іншими особами, які беруть участь у справі, ухвалення судами законних та обґрунтованих рішень. Проаналізовано наявні класифікації фактів матеріально-правового характеру, а також запропоновано класифікацію таких фактів у справах, які розглядаються й вирішуються судами в порядку окремого провадження. На основі аналізу цивільного процесуального законодавства України доводиться, що для справ, які розглядаються й вирішуються судами з метою захисту прав, свобод та інтересів осіб, котрі потребують особливої уваги держави, незалежно від виду судочинства, на законодавчому рівні необхідно закріпити право включати до предмета доказування й факти та обставини, на які сторони не посилаються, але які судом визнаються такими, що потребують установлення.

Ключові слова: предмет доказування, факти матеріально-правового характеру, класифікація фактів, позовне провадження, окреме провадження.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена значенням правильного встановлення предмета доказування в цивільному процесі для захисту прав, свобод та інтересів фізичних, юридичних осіб, а також інтересів держави, ухвалення судами законних і обґрунтованих рішень, а також відсутністю єдності в поглядах і висновках про зміст предмета доказування в цивільних справах.

Мета статті – виявити на основі аналізу законодавчого регулювання змісту предмета доказування в цивільному процесі, наукових висновків юридичну природу фактів матеріально-правового характеру як основного виду фактів, що формують предмет доказування, їхнє значення для здійснення правосуддя в цивільних справах з урахуванням специфіки справ різних видів проваджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цивільне процесуальне законодавство України не містить спеціальних положень, які розкривали б природу фактів і обставин, що становлять предмет доказування в цивільному процесі та підлягають доказуванню й установленню. Аналіз наукових і навчальних джерел свідчить про те, що дослідниками хоча й надається фактам і обставинам матеріально-правового характеру переважне значення серед усіх фактів та обставин, із яких формується предмет доказування в цивільному процесі, але досліджень, які ґрунтовно б розкривали їхню сутність, немає.

У теорії права розповсюдженим є висновок про те, що юридичний факт взагалі або з погляду матеріального

(цивільного) права – це життєва обставина, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідношення [1], такі життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання юридичних наслідків [2], конкретні життєві обставини, з якими закон або договір пов'язує виникнення, зміни або припинення правових відносин [3], реальна життєва обставина, з правовою моделлю якого норма права пов'язує виникнення певних юридичних наслідків [4] тощо. Побуває також думка, що «юридичний факт відрізняється від звичайного тим, що з юридичним фактом норми права пов'язують виникнення чи зміну, припинення правовідносин» [5]. У контексті сутнісних ознак юридичних фактів їх ділять на факти-моделі та факти-явища, оскільки реальне явище є частиною середовища, фрагментом дійсності, а факт-модель їх відображає, виступаючи продуктом розумової діяльності [6]. Тобто, гіпотеза норми права містить певну модель, у конструкції якої факти, стаючи явищами в об'єктивній реальності, набувають формату фактів – явищ.

У наукових висновках про сутність фактів предмета доказування в цивільному процесі, як правило, акцентується увага на фактах матеріально-правового характеру, саме їм надається переважне значення серед усіх фактів, оскільки вони є «основними, найбільш значимими» [7]. Окремі вчені не лише виділяють факти матеріально-правового характеру серед інших фактів, які становлять предмет доказування в цивільних справах, а й наголошують на необхідності формувати предмет доказування виключно фактами мате-

ріально-правового характеру. Зокрема, В.В. Комаров, розставляючи акценти на характері фактів, із яких формується предмет доказування в цивільному процесі та які підлягають встановленню, зазначає, що «включення до предмета доказування усіх обставин (фактів), які так чи інакше встановлюються при провадженні цивільної справи, є неправильним. Предмет доказування – специфічна категорія, яка окреслює коло фактів матеріально-правового значення, що підлягають встановленню для вирішення цивільної справи по суті, тобто тільки для вирішення питання про суб'єктивні матеріальні права й обов'язки сторін». Підсумовуючи, В.В. Комаров категорично вказує, що предмет доказування – це коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті [8].

М.К. Треушніков також вважає, що предмет доказування – особлива процесуальна категорія, до якої включаються факти, що мають матеріально-правове значення, факти, без з'ясування яких не можна правильно вирішити справу по суті й застосувати норму матеріального права [9]. Аналогічні погляди про те, що предмет доказування становлять саме факти матеріально-правового значення, необхідні для вирішення справи по суті, висловлені й іншими відомими вченими [10]. Варто зазначити, що такі категоричні висновки з'явилися не сьогодні, у радянський період часу така точка зору також була розповсюдженою [11]. Окрім того, практиками нерідко наголошується, що суди дотримуються вузького тлумачення предмета доказування [12], тобто ними до предмета доказування здебільшого включаються лише факти матеріально-правового характеру.

Серед багатьох кваліфікуючих ознак фактів матеріально-правового характеру насамперед потрібно відзначити їхню прив'язку та взаємозв'язок із матеріальним правом. Від встановлення фактів матеріально-правового характеру залежить юридична кваліфікація правовідносин. Відповідно, аналіз норм матеріального права, які підлягають застосуванню, дає змогу встановити коло суб'єктів, яких необхідно залучити для участі у справі, сукупність доказів, якими факти й обставини, що обґрунтовують вимоги та заперечення, можуть бути підтверджені або спростовані. Саме матеріальне право містить відповідь на питання про те, які докази є належними та допустими для підтвердження тих чи інших фактів і обставин. Висновок про достатність і достовірність доказів також не може бути зроблений без аналізу норм матеріального права. Правильне вирішення цих завдань є передумовою ухвалення судом законного та обґрунтованого рішення. Саме тому до предмета доказування насамперед включаються факти матеріально-правового характеру чи значення, оскільки норми матеріального права, що регулюють певну сферу правовідносин, дають склади своєрідну загальну модель предмета доказування в певній категорії справ.

Факти й обставини матеріально-правового характеру – це факти, які обґрунтовують підставу позову й заперечення проти позову. Серед усієї сукупності фактів, що мають становити предмет доказування в цивільному процесі, відповідно до цивільного процесуального законодавства України, факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення, є визначальними (ч. 1 ст. 179 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України)).

Аналіз позову (заяви у справах окремого чи наказного провадження), який первісно здійснюється з метою вирішення судом питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті, дає змогу вже на цьому етапі попередньо визначити сукупність норм матеріального

права, що підлягають застосуванню. Подання заперечень проти позову, зустрічного позову, позову третьої особи, котра заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору тощо, що можуть подаватися після відкриття провадження у спосіб, передбачений відповідно до ст. ст. 128, 123, 125 ЦПК України, можуть розширювати чи звужувати коло норм матеріального законодавства, які підлягають застосуванню для правильної кваліфікації правовідносин, і, як наслідок, впливати на корегування сукупності фактів та обставин, що формують предмет доказування.

Доказування фактів і обставин, які обґрунтовують вимоги чи заперечення та їх установлення судом, безпосередньо впливає на висновок суду по суті справи. Відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦПК України, у мотивувальній частині судового рішення зазначаються встановлені судом обставини й визначені відповідно до них правовідносини, мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення. Отже, важливим фактором для правильного встановлення фактів і обставин матеріально-правового характеру є правильне обґрунтування в позові (заяві) вимог і заперечень. У цьому контексті виникає закономірне питання про наслідки в разі, якщо сторона вказала не на всі факти й обставини, які обґрунтовують вимоги чи заперечення, в силу різних причин? Із цього приводу окремими процесуалістами висловлена думка про те, що до предмета доказування належить включати всі факти, що мають юридичне значення, навіть якщо позивач і відповідач на них не посилаються [13]. Така точка зору ґрунтується на регулюванні обов'язків доказування цивільним процесуальним законодавством Російської Федерації. Окрім обов'язків сторони доказати ті обставини, на які вона посилається на підставу своїх вимог і заперечень, ст. 56 ЦПК РФ також установлює, що суд визначає, які обставини мають значення для справи, якій стороні належить їх доказувати, виносить обставини на обговорення, навіть якщо сторони на які-небудь із них не посилалися. Цивільне процесуальне законодавство України однозначно встановлює, що доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі й щодо яких у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, виникає спір (ч. 3 ст. 60 ЦПК України). Отже, цивільне процесуальне законодавство України в цьому контексті є більше наближеним до змагальної моделі судочинства, й, імовірно, для більшості цивільних справ така регламентація питання про коло фактів і обставин, які необхідно включати до предмета доказування, видається аргументованою. Разом із тим у порядку цивільного судочинства вирішується чимало справ, які стосуються прав, свобод та інтересів осіб, котрі потребують особливої уваги суспільства й держави, тому видається, що в таких справах незалежно від того, чи посилаються сторони, інші особи, які беруть участь у справі, у позовах (заявах), суд повинен включати до предмета доказування й факти та обставини матеріально-правового характеру, установлення яких є необхідним для ухвалення справедливого рішення.

У справах окремого провадження це питання законодавцем вирішено однозначно. Частина 2 ст. 235 ЦПК України встановлює право суду за власною ініціативою витребувати докази з метою з'ясування обставин справи. Відповідно до ч. 3 цієї самої статті, справи окремого провадження суд розглядає із додержанням загальних правил, установлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності й меж судового розгляду з урахуванням особливостей кожної справи, які встановлені ЦПК України. Наприклад, у спра-

вах про усиновлення незалежно від того, які факти та обставини зазначені заявниками в заяві, суд на підставі вимог Сімейного кодексу України, ЦПК України та інших актів самостійно визначає й установлює це коло, оскільки, по суті, вирішується доля дитини. Видається, що й у справах, які розглядаються та вирішуються судами в порядку позовного провадження, але стосуються захисту прав, свобод й інтересів неповнолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних та інших осіб, котрі потребують особливої уваги держави, у цивільному процесуальному законодавстві необхідно закріпити право включати до предмета доказування й факти та обставини, на які сторони не посилаються, але які судом визнаються такими, що потребують установлення з метою ухвалення законного, обґрунтованого і справедливого рішення.

Юридичні факти матеріально-правового характеру окремими вченими діляться на види: факти легітимациї; факти, що стали приводом для подання позову (заяви) до суду; факти, що лежать в основі спірного матеріального правовідношення. Факти легітимациї, у свою чергу, ділять на факти активної легітимациї, які підтверджують зв'язок позивача з предметом спору, та факти пасивної легітимациї, відповідно, які підтверджують зв'язок відповідача з предметом спору. Факти, що стали приводом для подання позову (заяви) до суду, – сукупність фактів, які надають суду можливість зробити висновок про те, що права, свободи чи інтереси позивача (заявника) порушені, невизнані чи оспоруються й, отже, потребують захисту в судовому порядку. Факти, що лежать в основі спірного матеріального правовідношення, – юридичні факти матеріально-правового характеру, які стали передумовою виникнення відповідних наслідків, що призвели до необхідності звернення до суду за судовим захистом [14].

Обґрунтованість наведеної класифікації можна визначити шляхом накладання їх на конкретну практичну ситуацію, зокрема на прикладі сукупності фактів матеріально-правового характеру, із яких формується предмет доказування у справах за позовами до засобів масової інформації (далі – ЗМІ) про захист честі, гідності й ділової репутації. До предмета доказування в цій категорії цивільних справ зараховують так: 1) факт поширення або підготовки до поширення інформації ЗМІ; 2) факт, що підтверджує прямий чи опосередкований стосунок поширеної або підготовленої до поширення інформації до особи позивача; 3) факт, що підтверджує достовірний характер інформації; 4) факт приниження честі, гідності й ділової репутації позивача внаслідок поширення або майбутнього поширення ЗМІ недостовірної інформації; 5) факт наявності у ЗМІ статусу юридичної особи [15].

Ураховуючи класифікацію, наведену вище, факти поширення або підготовки до поширення інформації ЗМІ можна зарахувати до фактів, що стали приводом для подання позову (заяви) до суду; факти, що підтверджують прямий чи опосередкований стосунок поширеної або підготовленої до поширення інформації до особи позивача, – до фактів активної легітимациї, які підтверджують зв'язок позивача з предметом спору; факт приниження честі, гідності й ділової репутації позивача внаслідок поширення або майбутнього поширення ЗМІ недостовірної інформації та факти, що підтверджують достовірний характер інформації, – до фактів, що лежать в основі спірного матеріального правовідношення; факт наявності у ЗМІ статусу юридичної особи – фактів пасивної легітимациї, які підтверджують зв'язок відповідача з предметом спору. Отже, загалом на-

ведена вище класифікація відповідає реаліям, але видається, що особливості тієї чи іншої категорії справи можуть зумовлювати вихід за межі видів фактів, запропонованих у ній, певну невідповідність критеріїв, за якими здійснена видова класифікація. Так, у справах про усиновлення дітей іноземними громадянами, які розглядаються та вирішуються судами в порядку окремого провадження (ст. 234 ЦПК України), ураховуючи масив законодавчих актів, якими врегульовані правовідносини в цій сфері, насамперед главу 18 розділу IV Сімейного кодексу України, факти й обставини, які формують предмет доказування, ділять на два блоки: до першого блоку зараховують сукупність фактів і обставин, доказування та встановлення яких надає можливість суду зробити висновок про можливість заявників (кандидатів в усиновлювачів) бути усиновителями: досягнення кандидатами в усиновлювачі повноліття й дотримання різниці у віці між ними та дитиною; перебування (неперебування) заявників у шлюбі; дієздатність заявників; факт того, що заявники не були позбавлені раніше батьківських прав або були усиновлювачами іншої дитини, але усиновлення скасовано або визнано недійсним з їхньої вини; факт того, що заявники за станом здоров'я можуть бути усиновлювачами; факт наявності в заявників постійного місця проживання та постійного заробітку; факт того, що не виявилось громадян України, які бажали б усиновити цю дитину; факт того, що заявники не притягувались до кримінальної відповідальності; факт дозволу компетентної установи відповідної країни на в'їзд і постійне проживання усиновленої дитини; факти й обставини, які обґрунтовують бажання усиновити дитину. До другого блоку включено сукупність фактів та обставин, які обґрунтовують можливість усиновлення заявниками певної дитини: факт утрати дитиною батьківського піклування; факт наявності в дитини братів і сестер; факт наявності чи відсутності згоди батьків, опікунів, піклувальників, другого з подружжя усиновлювачів на усиновлення; факт наявності чи відсутності згоди дитини на усиновлення тощо [16].

Під час вивчення класифікації фактів матеріально-правового характеру, наведеної вище, стає очевидним, що висловлена позиція здебільшого стосується цивільних справ, які розглядаються й вирішуються судами в порядку позовного провадження. Справи ж окремого провадження мають іншу юридичну природу, окрім того, й кожна справа, яка зарахована законодавцем до справ окремого провадження, має специфіку, зумовлену різними аспектами. Ураховуючи те, що у справах окремого провадження відсутній спір про право, а основними суб'єктами є заявники та заінтересовані особи, якими, окрім приватних осіб, можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування тощо, факти й обставини, із яких формується предмет доказування, у загальному вигляді можна класифікувати так:

1. Факти й обставини, що стали передумовою для подання заяви до суду, – сукупність фактів, які надають суду можливість зробити висновок про характер юридичної заінтересованості, мети звернення заявників до суду.

У справах позовного провадження судом захищаються права, свободи та інтереси, але у зв'язку з виникненням спору про право. У справах же окремого провадження судовому захисту підлягає насамперед інтерес заявника, який полягає в установленні судом фактів і обставин, із якими норма матеріального права пов'язує виникнення, зміну чи припинення прав та обов'язків. Цей інтерес пересікається з правами і свободами й має безспірний характер, але видається, що інтерес і право переважають. Утім не

в усіх справах окремого провадження необхідно встановлювати факти й обставини, які обґрунтовують інтерес чи мету звернення до суду із заявою. Наприклад, у справах про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу, незважаючи на те що заяви подаються відповідно, лікарем-психіатром (ч. 1 ст. 279 ЦПК України), представником протитуберкульозного закладу (ч. 2 ст. 285 ЦПК України), інтерес (мета) має подвійний характер: з одного боку, заяви подаються задля надання медичної допомоги хворій особі, з іншого – в інтересах суспільства, оскільки такі особи створюють небезпеку для оточуючих. Видається, що немає потреби у справах указаних категорій установлювати факти й обставини, які обґрунтовують мету звернення до суду, вона очевидна. Що ж стосується справ про усиновлення, то, на нашу думку, установлення фактів та обставин, які обґрунтовують заінтересованість заявників, мету усиновлення чи удочеріння, необхідно. Висновок суду про справжні наміри заявника чи заявників, про те, чи прагнуть вони створити повноцінну сім'ю в разі відсутності дітей, забезпечити дитину сімейним вихованням тощо, є необхідним для задоволення заявлених вимог. Отже, для деяких справ окремого провадження встановлення судом фактів та обставин, які обґрунтовують інтерес (мету) у поданні заяви до суду, набуває особливого значення.

2. Факти й обставини, що обґрунтовують заявлені вимоги та заперечення. І для справ позовного, і для справ окремого провадження обґрунтування вимог є обов'язковим у силу загальних вимог, установлених ч. 2 ст. 119, і спеціальних, передбачених, зокрема, ст. ст. 238, 243, 247, 252 тощо ЦПК України. Заперечення проти задоволення заяви у справах окремого провадження можуть надходити від інших заінтересованих осіб. Від обґрунтування вимог і заперечень залежить остаточний висновок суду, якій відображається в рішенні, тому включення їх до предмета доказування є необхідним і обов'язковим.

3. Факти й обставини, які підтверджують необхідність залучення в процес інших заінтересованих осіб. Для справ окремого провадження характерним є залучення в процес, окрім заявників, й інших заінтересованих осіб, якими можуть бути як окремі особи, так і органи державної влади, органи місцевого самоврядування, медичні установи тощо. І якщо приватні особи залучаються здебільшого у зв'язку з тим, що рішення у справі може вплинути на права та обов'язки або на охоронювані законом інтереси, то органи державної влади, органи місцевого самоврядування – для надання висновків, які є одними з вагомих доказів. Залучення в процес інших заінтересованих осіб може ініціювати як заявник, так і суд, при цьому для заявника це – право, для суду у визначених законом випадках – обов'язок. Ініціатива заявника про залучення в процес інших заінтересованих осіб повинна бути обґрунтована відповідними фактами й обставинами.

Висновки. Ураховуючи наведені вище міркування щодо фактів і обставин матеріально-правового характеру, можна стверджувати так:

1) серед сукупності фактів та обставин, які становлять предмет доказування в цивільному процесі, факти й обставини матеріально-правового характеру – основоположні, оскільки норми матеріального права, що підлягають застосуванню для кваліфікації певних правовідносин, сприяють установленню кола суб'єктів процесу; виявленню сукупності доказів; реалізації вимог закону про належність, допустимість, достовірність і достатність доказів тощо;

2) факти й обставини матеріально-правового характеру – це насамперед факти й обставини, які обґрунтовують підставу позову (заяви у справах окремого провадження) та заперечення проти позову (заяви);

3) цивільне процесуальне законодавство України до предмета доказування включає факти матеріально-правового характеру, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення (ст. 179 ЦПК України). Згідно з ч. 3 ст. 60 ЦПК України, доказуванню підлягають обставини, що мають значення для ухвалення рішення у справі й щодо яких у сторін та інших осіб, котрі беруть участь у справі, виникає спір (ч. 3 ст. 60 ЦПК України). Отже, цивільне процесуальне законодавство виключає необхідність доказування й установлення судом фактів і обставин, на які сторони не посилались. Видається, що загалом для справ позовного провадження таке законодавче регулювання є доцільним у силу посилення змагальних засад цивільного судочинства, утім для справ, які розглядаються й вирішуються судами з метою захисту прав, свобод та інтересів осіб, котрі потребують особливої уваги держави, незалежно від виду судочинства, у цивільному процесуальному законодавстві необхідно закріпити право включати до предмета доказування й факти та обставини, на які сторони не посилаються, але які судом визнаються такими, що потребують установлення;

4) ураховуючи юридичну природу справ окремого провадження, факти й обставини матеріально-правового характеру, з яких формується предмет доказування, доцільно класифікувати так: 1) факти й обставини, що стали приводом для подання заяви до суду, – така сукупність фактів і обставин, які надають суду можливість зробити висновок про характер юридичної заінтересованості заявника (заявників) або мети звернення до суду; 2) факти й обставини, які обґрунтовують заявлені вимоги, установлення таких фактів і обставин сприяє висновку суду про можливість задоволення заявлених вимог; 3) факти й обставини, які підтверджують чи спростовують необхідність залучення в процес інших заінтересованих осіб тощо;

5) правильне та повне встановлення судом фактів і обставин матеріально-правового характеру безпосередньо впливає на висновок суду по суті справи, на його законність і обґрунтованість, виходячи зі змісту ст. 213, 214, 215 ЦПК України;

6) надання практиками фактам та обставинам матеріально-правового характеру переважного значення серед усієї сукупності фактів, із яких формується предмет доказування в цивільному процесі, зумовлено встановленими цивільним процесуальним законом підставами для скасування судових рішень, серед яких неповне з'ясуванням судом обставин, що мають значення для справи, порушення або неправильне застосування норм матеріального права (ст. ст. 309, 341 ЦПК України).

Список використаної літератури:

1. Теорія держави і права / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков, В.І. Пастухов та ін.]. – К. : Юрінформ, 1995. – С. 143; Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консул : Ун-т внутр. дел, 2000. – С. 400; Загальна теорія держави і права: (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції) / [навчальний посібник] / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 241.
2. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. М.Н. Марченко. – М. : Зерцало ; ТЕИС, 1996. – С. 397.

3. Словник юридичних термінів і понять : [навчальний посібник] / за ред. В.Г. Гончаренка та З.В. Ромовської. – К. : Юстініан, 2013. – С. 557.
4. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные отношения / М.А. Рожкова ; Исслед. центр частного права. – М. : Статут, 2009. – С. 128.
5. Ніколенко Л.М. Предмет доказування в господарському процесі України / Л.М. Ніколенко // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Юридичні і політичні науки». – Вип. 20. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 256.
6. Синюков В.Н. О понятии юридического факта в общей теории права / В.Н. Синюков // Вопросы теории государства и права, законности и правопорядка : межвуз. науч. сб. – Вып. 7 : Актуальные проблемы социалистического государства и права, законности и правопорядка. – Саратов, 1986. – С. 17.
7. Фурсов Д.А. Теория правосудия в кратком трехтомном изложении по гражданским делам / Д.А. Фурсов, И.В. Харламова. – М. : Статут, 2009. – Т. 2 : Гражданское судопроизводство как форма отправления правосудия. – 2009. – С. 286.
8. Комаров В.В. Доказування та докази / В.В. Комаров // Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.]; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 486.
9. Треушников М.К. Судебные доказательства / М.К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Гордец», 2004. – С. 16.
10. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть / Г.Л. Осокина. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2010. – С. 627.
11. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса / [Н.А. Чечина, Д.М. Чечот и др.]. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1979. – С. 126.
12. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе : [учебно-практическое пособие для бакалаврата и магистратуры] / И.В. Решетникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2015. – С. 44.
13. Треушников М.К. Судебные доказательства / М.К. Треушников. – М. : ОАО «Издательский дом «Гордец», 2004. – С. 17.
14. Курс доказательственного права: Гражданский процесс. Арбитражный процесс / под ред. М.А. Фокиной. – М. : Статут, 2014. – С. 128.
15. Штефан А.С. Цивільне судочинство у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності і ділової репутації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.С. Штефан. – К. : ТОВ «Козарі», 2013. – С. 14.
16. Грабовська О.О. Судочинство у справах про усунування дітей іноземними громадянами : [монографія] / О.О. Грабовська. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 53–54.
-